

A népi erdőbirtoklás hagyományos formái Magyarországon

A magyar falvak és városok életében jelentős szerepet játszott az erdő, sok település határában természetes közegnek számított, és sokféle módon lehetett hasznára az ott lakó embereknek. Magyarország területének még a 19. század végén is 25,5 %-át borította erdő, de ez az arány – a természeti-ökológiai adottságoktól függően – régióként változó. A közép- és magashegységi területeken sokkal nagyobb jelentősége volt az erdőnek, mint a mezőgazdálkodó Alföldön.

Az erdő a bölcsőtől a koporsóig végigkísérte a parasztember mindennapi életét. Az erdős határu falvakban a természetes növénytakaró termésének összegyűjtése, illetve a vadfogás és vadászat révén élelmezési nyersanyagokat biztosított, de az erdőből jutottak tüzelőhöz is. Az állatokat az erdei legelőkön, tisztásokon legeltették, a sertéseket, juhokat a makkos erdők termésén hizlalták, de ínséges években a lombtakarmánynak is fontos szerepe volt az állatok táplálásában. A szántóföldek területét az erdők irtása révén növelhették. Fából készült a mezőgazdasági és háztartási eszközök jó része, s egyes falvak a faszabványok előállítására, a fafaragásra specializálódtak. Az erdőben gazdag tájakon fából készültek a lakóházak és gazdasági épületek, de még az Alföldre is leusztatták az épületfát az Északi- és Keleti-Kárpátok vidékéről.

A paraszti erdőhasználat alapvető kérdése az erdő birtoklásának, jogviszonyainak a feltárása. Ez a kérdés ma is rendkívül aktuális, hiszen a rendszerváltást követően az utóbbi években sokan jutottak erdőhöz. Az új erdőbirtokosok számára is sok hasznosítható tapasztalatot jelent a másfél évszázados paraszti erdőbirtoklási, erdőhasználati gyakorlat.

Az 1848-as jobbágyfelszabadítással megszűnt az úrbériség, és a jobbágy az általa művelt föld szabad tulajdonosa lett. Az 1853. március 2-i úrbéri pátens rendelte el az erdőnek a földesúr és a volt úrbéresek közötti kötelező elkülönítését. A szétválasztást a felállított úrbéri bíróságok intézték, és az 1850–1860-as években zajló perek során községenként megszabták az egy jobbágytelekre jutó erdő mennyiségét. Ez rendkívül nagy eltéréseket mutat, pl.: Heves megyén belül 2 holdtól 12 holdig terjed. Az elkülönítés során a földesurak az erdők nagyobb részét sajátították ki, és csatolták majorsági birtokaik-

hoz. Az Északi-középhegységen belül pl.: a Bükk és a Mátra vidékén az úrbéri erdő területe a határbeli összes erdő 5–10 %-a. Jobb volt a helyzet a Börzsönyben, ahol általában az összes erdő egyharmada jutott a faluközösség birtokába.

A volt úrbéresek közbirtokosságai

A földesúrtól különválasztott erdőt nem osztották szét a volt jobbágyok és zsellérek között – hiszen csekély mértékük miatt ezeket külön-külön fenntartani nem lehetett –, hanem településenként közös kezelésben maradtak és osztatlanul birtokolták. Az így létrejött közbirtokossági erdők használatáról és műveléséről az 1879. évi erdőtörvény XXXI. tc-e rendelkezett, amelyet később további rendeletek egészítettek ki. A 19. század végére megalakult közbirtokosságok szervezeti felépítését és működését központi rendeletek szabályozták, ugyanakkor az egyes szervezetek erdőkezelési gyakorlatát, a faosztás módját nagyban befolyásolták a helyi viszonyok és a korábbi közösségi, földhasználati hagyományok. Kezdetben a közös erdő és legelő ügyeit gyakran együtt intéző szervezetet *úrbéresi birtokosságnak*, *úrbéresi közbirtokosságnak* nevezték, majd a legeltetési ügyek különválasztásával *erdőbirtokosságnak* működtek. A volt zsellérek több faluban külön közbirtokosságot (*zsellérbirtokosság*) alakítottak.

A közbirtokosságok révén a korábbi földesúri igazgatás helyett demokratikusabb vezetés honosodott meg a volt úrbéresi erdők használatában. Az erdőbirtokosság a községen belül önálló testületet jelentett, vezetősége és sajátos szerkezeti rendje volt. A legfontosabb kérdésekben a tagok közgyűlése döntött. A *vezetőséget*, *gazdatanácsot*, *birtokossági tanácsot* az *elnök* irányította, de tagja az *erdőgazda* vagy *erdőbíró*, a *pénztáros*, a *jegyző* és a *választmány*. A közbirtokosságok az erdők felügyeletére *kerülőket*, *erdőőröket* is alkalmaztak, akiket természetben fizettek.

A közbirtokosság tagjai a közös erdőből az ún. *jog*, *erdőjog*, *illetőség* alapján részesedtek. Az erdőjog eredetileg a szántóföldhöz kapcsolódott, vagyis a jobbágyfelszabadítást követő erdőelkülönítéskor egy-egy gazdának a birtoka arányában járó erdőterületnek a közösből

réső eszmei értékét jelentette. Az Északi-középhegység falvaiban általában egy-nyolcad telek (*fél fertál*, *fél kvárta*) után járt egy erdőjog, de Veszprém megyében egy negyed telek (*fertál*) után kaptak egy illetőséget. Ugyanakkor több faluban a zselléreknek házanként járt egy *zsellérjog*. A gyermekek az erdőjogot a szántófölddel, illetve a birtokkal együtt örökölték, de a 20. századra már különvált az erdőjog, amit szabadon adhattak-vehettek. A két világháború között pl.: Borsodnádason 10 mázsa búzáért, Felsőtárkányban 120 pengőért, Baskón pedig egy tehén árért adták el az erdőjogot.

A közös erdő legfontosabb hasznából, az évenként kitermelt fából a tagok joguk arányában részesedtek, a jogosulatlanok pedig csak a szabad gyűjtögetés és a száraz gallyak szedése révén használhatták az erdőt. A közbirtokosság fontos feladata volt az erdő fainak védelme és a fahaszon szétosztása. Erdők állami kezelés alatt állottak, s az évenként kivágható területet, illetve famennyiséget az erdőfelügyelőségek engedélyezték. Az erdész és a közbirtokosság vezetősége év végén jelölte ki az erdészeti ütemterv szerint vágható területet (*nyilas*, *pagony*) és a vágási módot (*tarvágás*, *szálas*, *gyérités*). A 19. században a tagok joguk arányában még rendszerint egy-egy erdőrészt kaptak, amit maguk termeltek ki. Ritkításnál és gyéritésnél az állapotuk miatt kiválasztott álló fákat jelölték meg, illetve számozták, és elosztás után az vágta ki, akinek jutott. A faállomány csökkenésével a két világháború közötti években már a legtöbb közbirtokosságban először a tagokkal vagy bér munkásokkal kivágták a tűzfát és egyenlő egységekbe rakva osztották szét.

Mind az erdőterület, mind a lábön álló, illetve kitermelt fa elosztása sorshúzás révén történt. Ez biztosította a titkosságot és a tagság egyenlő esélyét a joga után őt megillető fához. A Dunántúlon *cédulát bűztak*, az Északi-középhegység falvaiban *nyíl bűzás*, *fanyilázás* a megnevezése. Ez az ősi elosztási mód a földközösségi határháználtnak a faosztás gyakorlatában szinte napjainkig élő maradványa. Az osztáskor ott is számozott cédulát húznak, ahol *nyíl* a neve, ugyanakkor a fából készült nyíl emléke is él a Palócföld keleti részén. Bükkszéken ujjnyi széles 4–6 cm hosszú, számozott deszkalapocskák, Borsodnádason 10–20 cm hosszú

vesszők voltak a nyilak. Az elnök lakásán vagy a községházán tartott nyílhúzás során mindenki annyi cédulát húzott, amennyi jog őt megillette. A töredékjogosok többen összeálltak, és nyílhúzás után egymás között osztották el a fát.

Széles körben elterjedt volt a közbirtokossági erdő egy részének vagy a kivágott fának az árverésen való értékesítése. Az így befolyt összeg elsősorban a működési közös költséget fedezte, de a Zempléni-hegységben osztalékot is fizettek a tagoknak erdőjoguk arányában.

Juttatott erdő vagy újbirtok

Az 1945-ös földosztáskor a hegyvidéken a nagy erdőterületekkel rendelkező uradalmak birtokából a szántóföld mellett vagy helyett erdőt juttattak a rászoruló szegényeknek, nagycsaládosoknak. Az új erdőt nem osztották szét, hanem a volt úrbéres birtokosságokhoz hasonlóan kezelték. A működéshez ugyanolyan szervezeteket hoztak létre, s ezeket az Északi-középhegység vidékén *új erdőbirtokosságnak*, *juttatott erdőnek* nevezték. Felsőtárkányban *poletár erdő* a neve. Az új birtokosságoknál az erdőből való részesedés a kapott holdszám alapján történt. A Zempléni-hegységbeli Mogyoróskán az 1970-es évek végén is működött a *Sombegy-i újerdő birtokossági társulat*, Ózd-Sajóvárványban pedig az 1990-es években is létezett az *újerdő birtokosság*. A fa elosztása azonban már kevés helyen történt sors-húzással, inkább a kivágott és *méterbe* (erdei mértékegység) rakott fát a vezetőség osztotta szét jog alapján.

Közösen vásárolt erdők

A 20. század elejétől az Északi-középhegység több falujára jellemző, de Veszprém megyében is előfordult, hogy a lakosok többen összefogva közösen vásárolnak erdőt a falu határában birtokos uradalmaktól. A vásárolt erdőket, legelőket közösen kezelték, az erdő hasznából a vásárlás arányában részesedtek. A közös erdővétele a rossz földművelési adottságok kényszerítették az erdős határu falvak lakosságát, akik a fa eladásából egészítették ki jövedelmüket. A legtöbb erdővásárlás a Zempléni-hegység falvaiban történt az 1910–1930 közötti években. Ekkor 16 *birtokosság*, birtok alakult, amelyeket rendszerint a vásárlási szerződésben első helyen szereplő gazdáról neveztek el: pl.: Mogyoróskán *Pekár Ferenc és társai birtokosság*. A Veszprém megyei Szentbékállán pedig *grófbirtokosságnak* nevezték a grófi erdőből vásárolt terület kezelésére alakult szervezetet, a benne résztvevőket *grófembereknek* hívták. A

közös vásárláskor a résztvevők megállapodtak, hogy milyen nagyságú terület megvétele jelent egy *jogot, részt vagy részarányt, illetőséget*. A vásárlás után alakult szervezetek is a közbirtokosságokhoz hasonlóan működtek. A nagyobbak több tagú vezetősége volt, a kisebbekben az *elnök* vagy *gondnok* intézett minden ügyet. A tagok haszna a közös erdőből évente kitermelt fából származott, illetve a legelőket az állattenyésztésben hasznosították.

A különféle közbirtokosságok – egy falun belül mindegyik típus előfordulhatott – a mezőgazdaság kollektivizálásának időszakában, zömmel 1961–1964 között szűntek meg. Erdők egy része állami tulajdonba, más része a termelősövetkezetek használatába került, s csak néhány helyen maradt meg napjainkig a közös erdő.

Magánparaszti erdők

A közösségi használatú erdők mellett a paraszti szinten élő kisnemesek és a módosabb gazdák több községben saját tulajdonú és egyéni használatú erdővel is rendelkeztek. Az egykori nemesi közbirtokossági erdők felparcellázása a 19. század végére sokfelé megtörtént, majd ezeket a tulajdonosok öröklés és vásárlás révén tovább gyarapították. Így egy-egy birtokosnak a falu határában vagy más községben több helyen lehetett erdeje. Különösen gyakori volt a saját tulajdonú erdő

a keleti-palóc vidéken, Vas és Zala megyében. A Heves megyei Egerbocson és Tarnaleleszen a nemesi közbirtokosságok erdőinek a felparcellázása után azokat hadak, illetve nagycsaládok szerint mérték ki, majd a nagycsaládok szétválása után apróbb *parcellákra*, *nyilasokra* osztották. Vásárlás révén a módosabb paraszti rétegek, de az Amerikába kivándoroltak által küldött pénzből a szegényebbek is erdőhöz jutottak. Több Gyöngyös környéki falu gazdái a 19–20. század fordulóján csoportosan vettek egy-egy nagyobb erdőterületet a község határában, majd egymástól elkülönítve használták.

A magánerdőket a tulajdonosok szerint határjelekkel (karó, földkupac, határfa) választották el egymástól. A saját erdőből a gyerekek a többi birtokhoz hasonlóan örökölték. A tulajdonosok kímélték az erdőt, komoly értéknek, biztonsági tartaléknak tekintették, amiből csak akkor adtak el 1–2 holdnyi területet, ha anyagilag megszorultak. Saját célra csak satnya, fejlődésben visszamaradt fákat vágták ki. A második világháború után a saját erdő használatát is szabályozták, fát csak az erdőhivatal és a tanács engedélyével vághattak. A nagyobb területű magánerdőket 1945-ben államosították, a kisebbek pedig az 1960-as évek elején a termelősövetkezetek használatába kerültek. A keleti-palóc falvakban azonban még az 1980-as évek végén is voltak kisebb magánerdők.

Kedves Erdész Kollégák!

Dr. Andor József erdőmérnök egy, a szakmánkból adódó szerény javaslattal fordulok a nemzetség Nagykanizsáról, a Nagy-Magyarország Emlékműtől. Magyar és erdész emberként javaslom, hogy emlékfák ültetésével emlékezzünk méltóképpen az 1100 éves Kárpát-medencei hőseinkre.

2006-ban ünnepli hazánk és a világ magyarsága az 56-os forradalom és szabadságharc 50. évfordulóját. Legyen e fásítás az 56-os hősök előtti tisztelgés is!

Mi itt 6 db hamvas oregoni ciprust és 1 db zöld ciprus fácskát ültettünk „H” betű alakban, amely a hőseinket, hazánkat, Hungáriát, hitünket, a Hét Vezérünket is jelképezi.

Öszinte örömünkre szolgál, hogy a legtöbb magyar helység rendelkezik hősi emlékművel. Javasoljuk, hogy mindenütt ültessünk fácskákat hőseink emlékére!

E helyről kérjük fel:

– a tervezéshez és a kivitelezéshez minden erdőmérnök, erdésztechnikus és erdész kollégát,

– az állami és magánerdő-gazdálkodókat fácskák rendelkezésre bocsátására,

– az ifjúságot a fák ültetésére, ápolására, védelmére és az utódaiknak való átadására,

– a történelmi egyházakat a fácskák megszentelésére,

– az önkormányzatokat és polgármestereket a rendezvények ünnepélyessé tételére.

Kérjük, hogy minden kanizsai polgár érezze sajátjának e „H” betűt, amelyet hazánkban elsőként itt ültettünk a hőseinkért.

Orden mondja: „A fák mit útjaidon a táj éléd vetít, elárulják egy nép bűneit vagy erőnyeit.”

Hisszük, hogy mindenütt az erőnyeit.

Legyen ezen ünnep nemzetünk főhajtása minden hősünk előtt, akik életüket és vérüket áldozták hazánkért, szabadságunkért!

Dr. Andor József